

Жусупова Д.Ы.

доцент Кыргызского-Узбекс. Межд. универ. им. Б. Сыдыкова, Кыргызская Республика

ОКУУ ЖАРАЯНЫНДА СТУДЕНТТЕРДИН КЕП МАДАНИЯТЫН КАЛЫПТАНДЫРУУ

Бул жумушта изилдөөнүн предмети катары студенттердин жазуу жүзүндө сүйлөшүү маданиятын калыптандыруунун педагогикалык шарттары каралган. Изилдөөнүн негизги максаты студенттер арасында англис тилинде оозеки баарлашуу маданиятын натыйжалуу калыптандыруу үчүн педагогикалык шарттарды аныктоо болуп саналат. Изилдөөнүн усулу - бул окутуунун ар кандай ыкмаларын жана алардын натыйжаларын байкоо. Азыркы учурда студенттерди англис тили жана маданияты боюнча окутуу тутумунда адистердин компетенттүүлүгүнүн ажырагыс мүнөздөмөсү - бул баарлашуу маданиятынын жогорку деңгээли, сабаттуулук, анын курамдык бөлүгү сүйлөө маданияты эсептелинет. Автор «маданият», «жазуу», «сүйлөө» жана «коммуникация» түшүнүктөрүнүн маңызына байланыштуу теориялык маселелерди караган. Ошондой эле фундаменталдык түшүнүктөрдү чечмелөө такталат, жазуу жүзүндө сүйлөөнүн мүнөздөмөлөрү жана мүнөзү аныкталат. Андан тышкары, адамдын таанымынын маңызын жана жазуунун калыптанышын изилдөөдөгү философиялык аспект, калыптанышын психологиялык жана педагогикалык аспекти сүйлөө маданияты талданат. Жыйынтыгында жогорку окуу жайдын студенттеринин кесиптик компетенттүүлүгүн калыптандырууда англис тилинин тийгизген таасирине жүргүзгөн анализ, окуу предмети катары мүнөздөлүшүнүн зарылдыгынын себебин жана бир топ өзгөчөлүктөрүн такталды. Алынган илимий жыйынтыктарды билим берүү тармагынын окутуу жараянында колдонууга болот.

Негизги сөздөр: кеп маданияты; окутуу жараяны; калыптандыруу; чыгармачылык иши; билим берүүчүлүк; педагогикалык ишмердүүлүк; баарлашуу.

ФОРМИРОВАНИЕ РЕЧЕВОЙ КУЛЬТУРЫ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ

Предметом исследования является педагогические условия формирования культуры письменного речевого общения у студентов. Цель исследования - выявление педагогических условий эффективного формирования культуры речевого общения на английском языке у студентов. Методом исследования является наблюдение разных методов обучения и их результаты. В настоящее время в системе подготовки студентов по английскому языку и культуры неотъемлемой характеристикой компетенции специалистов является высокий уровень культуры общения, грамотность, составной частью которой является культура речи. Авторами рассматриваются теоретические вопросы, связанные с сущностью понятий «культура», «письмо», «речь» и «общение». А также уточняется трактовка основополагающих понятий, выявляются характеристики и природа письменной речи. Кроме этого, анализируются философский аспект в исследованиях сущности человеческого познания и становления письма, психолого-педагогический аспект формирования культуры письменного речевого общения. В итоге проведен анализ влияния английского языка на формирование профессиональной компетентности студентов высших учебных заведений, уточнены необходимость и особенности его характеристики как предмета изучения. Полученные научные результаты могут быть использованы в образовательном процессе.

Ключевые слова: культура речи; учебный процесс; формирование; творческая работа; образование; педагогическая деятельность; общение.

FORMATION OF SPEECH CULTURE OF STUDENTS IN THE PROCESS OF LEARNING

The subject of the research is the pedagogical conditions for the formation of a culture of speech communication among students. The purpose of the research article is to identify the pedagogical conditions for the effective formation of a culture of verbal communication in English among students. The research method is observation of different methods of teaching and their result. Currently, in the system of training students in the English language and culture, an integral characteristic of the competence of specialists is a high level of communication culture, literacy, a component of which is the culture of speech. The authors consider theoretical issues related to the essence of the concepts of "culture", "writing", "speech" and "communication". And also the interpretation of the fundamental concepts is clarified, the characteristics

and nature of written speech are identified. In addition, the philosophical aspect in studies of the essence of human cognition and the formation of writing, the psychological and pedagogical aspect of the formation of a culture of written speech communication are analyzed. As the result the analysis of the influence of the English language on the formation of professional competence were carried out by the students of the university, the necessity and features of its characteristics as a subject of study were clarified. The obtained scientific results can be used in the educational process.

Key words: culture of speech; educational process; formation; creative work; education; pedagogical activity; communication.

Бүгүнкү мезгил талабы учурдагы чет тилдерине болгон билим – бул адамдын маданий жактан өнүгүшүнүн эле белгиси болбой, турмуштук ишмердиктин баардык чөйрөсүндөгү анын ийгиликтүү ишмердигинин шарты да болуп саналат. Студенттердин кесиптик билим алуусундагы социомаданий компоненттеринин ролунун өсүү тенденциясына ылайык, англис тилин окуп үйрөнүү – башка социомаданий чөйрөгө аралашып кирүү каражаты катары каралат. Чындыгында, тил–маани-маңыздын, карым-катыштын, этиканын, эстетиканын, ишенимдин, ынанымдын, убакыт жана мейкиндик концепцияларынын татаал системасы. Тил – этностун маданий казынасы. Элдин бүтүндөй таанып билүү тажырыйбасы, моралдык-этикалык, социомаданий, көркөм-эстетикалык, тарбиялык идеалдарынын баардыгы дал ушул тилде сакталган. Ошол себептен азыркы студенттердин чет тилдерин окуп үйрөнүү процесси – болочок адистерге кесиптик-этикалык, нравалык тарбия берүүдө уникалдуу педагогикалык потенциалдан турат. Жогорку окуу жайлардын студенттеринин кесиптик компетенттүүлүгүн калыптандырууда англис тилинин тийгизген таасирине жүргүзгөн анализ, окуу предмети катары мүнөздөлүшүнүн зарылдыгынын себебин, ошондой эле бир топ өзгөчөлүктөргө ээ болгондугун тапты. Предметтин артыкчылыгы, баарынан мурда, чет тилдерин өздөштүрүү жолдорунун багыты боюнча аныкталат. Л.С. Выготский чет тилдерин өздөштүрүү – эне тилинин өнүгүшүнө карама-каршы жолдо жүрөт деп эсептеген. Анын көз карашы боюнча, бала эне тилин аң-сезимдүү, атайын көңүл буруп үйрөнбөйт [1]. Ал эми чет тилдерин аң-сезим менен көңүл буруп үйрөнө баштайт. Ошон үчүн эне тилдин өнүгүшү төмөндөн жогору карай, ал эми чет тилдеринин өнүгүшү жогорудан төмөн карай жүрөт деп айтууга болот.

Англис тилинин окуу предмети катары экинчи өзгөчөлүгүн – окуп үйрөнүү каражаттары жана максаты түзөт. Студенттердин тилдик бир топ жеңил каражаттарын өздөштүрүшү белгилүү убакытка чейин окуп үйрөнүүнүн максатына кирет. Андан соң алар тарабынан өздөштүрүү үчүн кыйла татаал тилдик каражаттар пайдаланылат. Башкача айтканда, ал окуп үйрөнүүнүн каражаты болуп саналат. Бул окуу предметинин экинчи артыкчылык белгиси болуп анын “чексиздиги” саналат. Тагыраак айтканда, тилди толук бойдон окуп үйрөнүү мүмкүн эмес. Ошондуктан, окуу материалдары белгилүү стиль, тилдин белгилүү бир түрү менен чектелет.

Бул тилдин бир кылка эместиги окуу предметиндеги өзгөчөлүгү болуп саналат. Тилдик кубулуштардын аспектилерин карап чыгып, кеп ишмердигинин баштапкы негизинин түзүлүшү англис тилин окуп үйрөнүүнүн негизги объектиси боло алат деген жыйынтыкка келебиз. Белгиленген предметти окуп үйрөнүү учурундагы билим менен чеберчиликтин айкалышы да анын артыкчылыгын белгилейт. Себеби, андагы ушул белги боюнча гуманитардык сабактар менен кесипке даярдоо багытындагы сабактарынын ортосундагы орток абал орун алат. Ошентип, англис тили практикалык сабак катары бир топ жөндөмдү жана чеберчиликти талап кылат. Ошону менен катар эле так илимдерге керектелген билимден аз эмес көлөмдөгү билим керектелет.

Бир топ илимпоздор окуу предмети катары көпчүлүк студенттердин “окуп үйрөнүшү дээрлик мүмкүн болбогон предметтик татаалдыгынан” улам негативдик мамилелеринин калыптанышын – англис тилинин өзгөчөлүгү катары белгилешет. Ошондуктан, бул жерде предметке карата стереотиптик мамилени өздөштүрүү багытында педагогикалык тапшырма келип чыгат. Англис тилин окутуу студенттердин инсандык сапаттарын калыптандыруунун таасирдүү каражаты болуп саналат. Тагыраак айтканда, англис тили акыл-эстин өнүгүшүнө түздөн-түз таасир берип, белгилүү деңгээлде кругозорду кеңейтет. Жалпы маданий деңгээлдин жогорулашына жол ачат. Ошон үчүн Н.Г.Чернышевский чет тилдери боюнча билимге

ээ болбой туруп, акыл ишмердиги үчүн кенен пайдубал түптөлбөй тургандыгын белгилеген. [2] Ошондой эле Д.И.Писарев дагы чет тилдерин окуп үйрөнүү акыл-эсти өстүрүп, аны ийкемдүүлүккө, башка дүйнө таанымга аралашып кирүүгө жеткиришин көрсөткөн [3].

Студенттер тилди алып жүрүүчүлөрдүн маданий-тарыхый салттарын окуп үйрөнүү менен – болочок адистик инсан катары ар тараптуу өнүгүшүнүн калыптанышына жол ача турган жалпы билимге байланышкан кругозорун белгилүү деңгээлде кеңейтишет. Л.В.Щербанын көз карашы боюнча, чет тилдерин окуп үйрөнбөй туруп, кең кругозордогу адам болуп чыгуу мүмкүн эмес. Ансыз чектелген түшүнүк, ойлом, чектелген дүйнө тааным чөйрөсүнөн чыгып кетүү өтө татаал [4]. Англис тили студенттин келечектеги кесиптик ишмердигине зарыл болгон жалпы интеллектуалдык жөндөмдөрдүн, чеберчиликтин калыптанышына жол ача турган усулдук каражаттардын бай топтомуна ээ. Бул жерде аналитикалык-синтетикалык жөндөмдөр, логикалык ой жүгүртүүнүн өнүккөн чеберчилиги, моделдештирүү, болжолдоо жөндөмдөрү, тагыраак айтканда, адистин чыгармачылык активдүүлүгүн аныктай турган жалпы интеллектуалдык жөндөм-шыктар жөнүндө кеп жүрөт. Эне тили менен чет тилдеринин структуралык байланыштарын, алардын функциялык принциптерин өздөштүрүү менен студент – формалдашкан ар башка тилдерди, маалыматтык-коммуникациялык технологияларды пайдаланууга жогорку деңгээлде даяр болот. Ошону менен катар эле англис тили боюнча өтүлгөн сабактарда студенттердин коммуникативдик жөндөмдөрү өнүгөт. Тагыраак айтканда, болочок адистердин карым-катыш маданияты жогорулайт.

Жогорку окуу жайларында окутууну уюштуруу формаларынын арасынан салттуу түрдө төмөнкүлөрдү: англис тили боюнча аудиториялык, аудиториялык эмес иштерди, консультацияларды, өз алдынча иштерди, экзамендерди бөлүп көрсөтөт. Ар бир аудиториялык сабак окуу-практикалык, кесиптик-тарбиялык, студенттердин лингвистикалык даярдыгын өнүктүрүү каражаттарына байланышкан тапшырмалардын тобун аткарып, мамлекет тарабынан коюлган, окуу программаларынын багыттарына негизделет. Жогорку окуу жайындагы англис тили боюнча жүргүзүлгөн сабакта лексикалык жана грамматикалык материалдардын белгилүү бир көлөмүн окутуп үйрөтүү менен эле чектелбей, тандаган адистиги боюнча чет элдик коллегалары менен англис тилинде кесиптик коммуникацияны жүзөгө ашырып, өзүнүн кесиптик ишмердигинде педагогика боюнча чет өлкөлүк тажырыйбаларды пайдалана билген жогорку квалификациядагы адистерди даярдайт.

Биздин көз карашыбызда, аудиториялык эмес ишмердик англис тилдүү компоненттердин калыптануу процессин белгилүү деңгээлде активдештирет. Аудиториялык эмес иштердин туура уюштурулушу студенттердин өзүн-өзү аныктоого болгон аракетин күчөтөт. Алардын интеллектуалдык маселелери да белгилүү деңгээлде окуудан тышкаркы учурлардын алкагында жүзөгө ашырылат.

Пост советтик чыңалуудагы социумдун раритети болуп калган жан дүйнө, маданияттуулук, интеллигенттүүлүк – студенттерге кесиптик нравалык-этикалык тарбия берүүдө татаал проблемалардын бири болуп саналат. Биздин көз карашыбызда, англис тили боюнча жүргөн сабактар болочок педагогдорго кесиптик нравалык-этикалык тарбия берүү чөйрөсүндө чоң күчкө ээ. Мына ушуга байланыштуу университеттеги англис тили мугалимдеринин: англис тилин окуп үйрөтүү жараянында кесиптик тарбияны жалпы адамзаттын рухий баалуулуктарына, улуттук-аймактык жана эл аралык мыкты маданий салттарга, тили окулуп жаткан өлкөнүн искусство чыгармаларынын тарбиялык-педагогикалык потенциалынын пайдаланылышына айкалыштырып жүзөгө ашырышы; студенттердин нравалык-этикалык тарбиясынын эффективдүүлүгүн жогорулатуу, алардын курактын, социалдык-психологиялык өзгөчөлүгүнө жараша адекваттуу жүрүм-турумун камсыз кылган каражаттарды издеши; педагогикалык теория менен практиканы синтездеп, лингвистикалык билим берүүнүн интерактивдүү формаларына чыгармачылык потенциалдарды интенсификациялашы объективдүү зарылдык болуп саналат.

Студенттерге кесиптик-нравалык билим берүүдө англис тилинин каражаттары аркылуу таасир берүүнүн атайын уюштурулушу өзгөчө роль ойнойт. Мына ушул максатта фактыларга, көрүнүштөргө, коомдук турмуштагы өзгөрүүлөргө, адамдардын кыял-жоругуна карата өзүнүн ой пикирин айтып баа берүүгө, окуган же уккан текст, көргөн фильмдери боюнча өз

оюн аргументтештирип айтууга мүмкүн болгон студенттердин кеби пайдаланылат. Адистиги боюнча текст талкууланып жаткан учурда окутуучу угуучуларга текстте берилген идеяларды өнүктүрүп, атайын предметтик материалдарды, журналдарды, гезиттерди, радио жана теле берүүлөрдү пайдаланып, кошумча фактыларды алып чыгууну сунуш кылганда бир топ эффективдүү натыйжага жетише алат. Мындай тапшырмалардын максаты – ЖОЖдогу окуу процессинин тарбиялык багытындагы талаптарга жооп бере турган окуу ишинин актуалдуу мазмунун толуктоо болуп саналат [5].

Педагогикалык адистик боюнча англис тилинде аутентикалык тексттердин окулушу – салыштыруу жана жалпылаштыруу, анализ - синтез, абстракциялоо-конкреттештирүү багытындагы иштеринде көп кырдуу ой жүгүртө билүүнү талап кылган студенттердин кесиптик сапаттарынын калыптанышына, кесиптик маданиятка тарбияланышына натыйжалуу таасирин тийгизет. Окуу тилдин таанып билүү функциясын камсыз кылат. Ал белгилүү бир маалыматтарды алып жүргөн, ал маалыматтарды алууга багытталган тексттер менен байланышта жүрөт. Англис тилинде окуй билүү жаңы маалымат булактарына жол ачып, өз билимин кеңейтүүгө негиз болуп, интеллектуалдык, кесиптик, нравалык, эстетикалык суроо-талаптарын канааттандырып, өздөштүргөн тилин өз алдынча өнүктүрүп, башка элдин маданиятын окуп үйрөнүүнүн өбөлгөсү болот.

Англис тили сабагында студенттердин ортосунда же студент менен мугалимдин ортосунда диалогдун ар башка түрлөрү боюнча суроолордун ар кыл типтери пайдаланылат. Ошентип, окуунун топтук формалары, диалогдук ыкмалары ЖОЖдордо конкреттүү практиканы түзөт. Практикада бул эки ыкма ар дайым колдонулат. Бирок топтогу иштин оптималдуу ыкмаларынын табылышы анын негизги татаалдыгын түзөт. Андай ыкмалардын табылышы үчүн топтук карым-катыштын усулдук талаптары катары мүнөздөөгө мүмкүн болгон төмөнкүдөй атайын шарттардын аткарылышы зарыл.

- башкаларды түшүн. Башкалардын оюн угуп, түшүнүп, жоопту өз сөзүң менен айта бил.
- биргеликте аткарыла турган кандайдыр бир тапшырма боюнча башка адам, өнөктөш тарабынан айтылган маалыматка кызыкдар бол.
- убактың чектелүү. Коммуникативдик маселелерди чечип, өзүңдүн көз карашыңды айтып, өз оюңду так, ырааттуу, кыска билдир.

Башканын оюн түшүнбөй калсаң, андан кайра сура. Суроону так жана туура бере бил. Каршы чыгуудан мурун башкалардын чечимин баала. Ага макул болбогон учурда аны эмне үчүн туура эмес деп эсептеген оюңду сылык-сыпаа, так түшүндүр. Эгер, ал сага макул болбосо, өзүңдүн көз карашыңды дагы бир жолу түшүндүрүп берип, туура жолго башта. Маселенин чечилишине ар бири кызыкдар боло тургандыгын унутпа. Туура чечимдин табылышына жардам бер. Маселенин жалпы чечилишин түшүн. Белгиленген талаптардын студенттердин карым-катышынын, кызматташуусунун жүрүшүндө, биргелешкен ишмердигинде пайдаланылышы алардын ортосундагы белгилүү бир кызматташуунун калыптанышына, бышыкталышына негиз болот.

Англис тилин окутуунун жамааттык формасы студенттерге окуу материалдарын өздөштүрүү менен бирге эле жамааттагы иштин педагогикалык тажырыйбасын топтогонго мүмкүнчүлүк берген перспективалык форма болуп саналат. Бул формада студент үзгүлтүксүз өзгөрүп турган жупта, үчтүктө пикир алышкандыктан, окуу процесси табигый карым-катыш процессине жакындашат. Жалпы максаттардын болушу, функциялар менен милдеттердин бөлүштүрүлүшү студенттерди кызматташууга, өз ара түшүнүшө билүүгө үйрөтөт. Бирок англис тили сабагында окуу процессинин индивидуалдаштыруу талабы максималдуу түрдө аткарылышы зарыл.

Окуу процессинин уюштурулушунда, усулдарды, ыкмаларды окуу ылдамдыгын тандоо учурунда студенттердин индивидуалдык өзгөчөлүктөрүн, алардын окууга болгон мүмкүнчүлүктөрүн, өнүгүү деңгээлин милдеттүү түрдө эске алынышын индивидуалдаштыруу катары түшүнөбүз. Бул эске алуу студенттерге карата дифференциалдык мамиледе, эки вариантта жүзөгө ашырылат; мында тайпа жалпы бир тапшырма алышат, бирок ар бир студентке ар башка жардам берилет; студенттердин ар башка тобу ар башка тапшырма алып, тайпага тал-

кууга чыгуу үчүн бири-бирин толуктап жүрүшөт. Англис тили сабагында ар бир болочок адистин чыгармачылыгын өнүктүрүү үчүн түзүлгөн шартта окуу процессинин индивидуалдык, жуптук, жамааттык формаларынын уюштурулушу педагогикалык ишенимди айкалыштырууга болжолдонот. Мындагы жеке педагогикалык маселенин чечилиши ар бир студенттин өнүгүшүндөгү индивидуалдык мүнөз менен окуунун жамааттык мүнөзүндөгү, кесиптик эмгектин ортосундагы карама-каршылыкты кыскартуу үчүн керектелген өбөлгөлөрдөн турат [6]. Ошентип, студенттердин кесиптик ишмердигинин өзгөчөлүгүнөн англис тилиндеги практикага багытталган даярдыктын мазмунун долбоорлоого, андан өтүп окуу иштерин уюштуруунун адекваттуу формаларын тандоо зарылдыгына келип, окуу каражаттарын жана ыкмаларын тандайбыз. Студенттерди аткаруу эмес, изилдөө мүнөзүн алып жүргөн ишмердиктин ар түрдүү багыттарына тартабыз.

Жыйынтыктар:

1. Жогорку окуу жайдын студенттеринин кесиптик компетенттүүлүгүн калыптандырууда англис тилинин тийгизген таасирине жүргүзүлгөн анализ, окуу предмети катары мүнөздөлүшүнүн зарылдыгынын себеби жана бир топ өзгөчөлүктөрү такталды;
2. Студенттин кесиптик ишмердигине зарыл болгон жалпы интеллектуалдык жөндөмдөрдүн, чеберчиликтин калыптанышына жол ача турган усулдук каражаттар аныкталды.

Адабияттар тизмеси:

1. **Выготский, Л.С.** Педагогическая психология [Текст] / Л.С. Выготский. – М.: Педагогика-Пресс, 1996. – 534 с.
2. **Чернышевский, Н.Г.** Профессиональная подготовка [Текст] / Н.Г. Чернышевский. – Киев: Высшая школа, 1998. – 144 с.
3. **Писарев, Д.И.** Критерии профессионализации и формирование структуры профессиональных способностей [Текст] / Д.И. Писарев. – М.: Наука, 1991. – С. 105-117.
4. **Щерба, Л.В.** Избранные работы по русскому языку / Л.В. Щерба. – М.: Учпедгиз, 1999. – 188 с.
5. **Жусупова, Д.Ы.** Обучение орфографии трудных слов на уроках английского языка [Текст] / Д.Ы. Жусупова // Наука. Образование. Техника. – Ош: КУУ, 2010. – № 1. – С. 12-14.
6. **Калматова, Г.М.** Формирование ценностных ориентаций в образовательном пространстве вуза [Текст] / Г.М. Калматова // Наука. Образование. Техника. – Ош: КУУ, 2015. - № 1. – С. 103-107.

DOI:10.54834/16945220_2022_3_151

Поступила в редакцию 18.05.2022 г.

УДК: 80.377.5

Кашкариева М.А.

преп. Кыргызско-Узбекского университета им. Б. Сыдыкова

КЫРГЫЗ ТИЛИН ОКУТУУДАГЫ КОММУНИКАТИВДҮҮЛҮКТҮН ПСИХОЛОГИЯ МЕНЕН БАЙЛАНЫШТА КАРАЛЫШЫ

Бул жумушта изилдөөнүн предмети катары колледждеги кыргыз тилин коммуникативдик компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун технологиялары болуп эсептелинет. Изилдөөнүн максаты колледждеги студенттерди коммуникативдик багытта окутуунун илимий-теориялык негиздерин аныктоо жана окутуу жараянында пайдаланууга сунуш кылуу. Мында изилдөөнүн салыштырма-тарыхый усулу колдонулду. Тагыраак айтканда коммуникативдик компетенцияны психология менен айкалышта карап, татаал жана көп кырдуу жараян экендигин чечмеленет. Изилдөөнүн жыйынтыгында колледждеги студенттерди коммуникативдик багытта окутуунун илимий-теориялык негиздери аныкталды. Коммуникация студенттердин турмуштук-социалдык жактан бири-бири менен мамиле түзүүнү, биргелешип иш-аракеттерди жүргүзүүнү камсыз кылган татаал жана көп кырдуу жараян экендиги чечмеленди. Учурдагы кыргыз тили колледждерде окутуунун методикасын иштеп чыгуунун зарылдыктары конкреттүү фактылардын негизинде ачылып, кыргыз тилин окутууга коюлган азыркы талаптарга шайкеш иштеп чыгуунун багыттары көрсөтүлдү. Ошондой эле коммуникациянын табияты, изилденүү тарыхы, жыйынтыктары боюнча жана психологиялык өңүттөн талдоо жүргүзүү